

GULÁCSY IRÉN

TEGNAP ÉS RÉGMULT

ELBESZÉLÉSEK, RAJZOK

AMTAK Bt, 2025

Cop. AMTAK Bt, 2025

Felelős szerkesztő: Varsányi József

**Kiadó: AMTAK Bt, 2040 Budaörs, Semmelweis
u. 6/B.**

06 20 218 6762 amtakbt@gmail.com

www.amtak.hu

Látogasson el webáruházunkba, és böngésszen!

ISBN 978-615-6907-31-8

Készült: AMTAK Bt, Budaörs

Tartalom

Felmagyar elődeim	4
Bányászat a régi magyar levelesládákból	12
Törökbaj	22
Gyermekfalu	33
A talányos magyar király és atyafisága	48
Mária király	61
Aranyfüst	78
Második szerencse	86
Párbaj	94
Őfelsége ébred	99
A magyar konyha történelme	110
Ázsiai állapotok	119
Pest-Buda fürdőváros ősi mecénása	127
Egy kiskirály élete	140
A törökverő kapucinerl	151
Hajdani szép Budapest	161
Exotikus fejedelmek trónfoglalása	174
Papillotage	188
Egy udvarhölgy élete, a bécsi udvar fénykorában	202
Alt-Wien	214
Halhatatlan divat	225
«Kijárók» a múlt században	236

Felmagyar elődeim

Ellenőrizhetetlen, - persze ránk csak annál kötelezőbb hitelű családi hagyományaink szerint, a dolog valami Gilácokkal kezdődött legyen, akik - gyulák - fehér lovakat áldoztak volna Hadúrnak, őspogány módon. De mosom kezeimet! Semmi közösséget nem vállalok az ilyen lóáldozó pogányságokkal, sem a multban, annál kevésbbé a jelenben.

*

A nemzedékek láncszeme 1241-ben, tehát a tatárjáráskor villan egy nagyobbat Gulácsy Gábris névével, akiről nekünk Gulácsy-utódoknak, a következő kis históriát illik tudnunk és hinnünk:

Gábris a király, IV. Béla oldalán küzdött, amíg a szerencsétlen ütközetben a magyar sereg a szélrózsa minden irányába széjjel nem szóratott. Mint vitézei, szegény Béla is megízlelte a bujdosás keserű kenyerét. Egy napon azonban hű alattvalói hajlékra bukkant. Gulácsy Gábris egyik portáján talált bekopogtatni. Történetesen éppen Gábris vitéz is ott lappangott is kitörő örömmel ismert urára. Azonnal megvendégelte, ahogy ilyen mostoha körülmények közt már éppen telhető. Lakoma fölött lévén, felkelt az asztaltól s meghatódott szavakkal «feláldotta» őfelségét. Egy irdatlan három-négy

ejteles edény állt ekkor előtte. Béla váltig nézte, nézte...
Ugyan mit akarhat azzal a vederrel! Csak nem...?

De igen. Áldomás végén ezt a temérdek kupát köszöntötte
urára Gábris és a legkisebb pillarezdülés nélkül hajította
gallérja mögé a tartalmát.

- Jövendő szerencsédre, király uram!

A jókíváнат fogott. Az ország később megszabadult a
dinnyefejű tatár népségtől és Béla visszanyerte a trónt.
Mostantól illő fejedelmi asztalt tarthatott megint és
vendégeket láthatott: köztük bizonyára nem egy borbéli
szaktekintélyt. De Gábris esete soha többé ki nem ment a
fejéből s ha valaki áldomás közben különösen kitett
magáért, ezentúl ilyen szavakkal fejezte ki a teljesítmény
fölötti megalégedését:

- Nagyot iszik, mint Gulácsy...

Ez a mondás később a «beszélő» címerbe is belekerült, sőt
- sajnos - a maga vidékén napjainkban is használatos
szállóige lett belőle.

Honni soit qui mal y pense! Mi későbbiek aztán már nem...

*

A lánc továbbiakban Pelbárttal - Gulácsy Pelbárttal -
folytatódik, illetőleg azzal az első - már hiteles - ténnyel,
hogy Mihály ükapa fiai 1428-ban birtokosokként
igazoltatnak a beregmegyei Gulácson.

Pelbárt... A magyar füleknek idegenes hangzású név, mely könnyen mármeg az árjaság gyanújába keverhetne, ha sürgősen meg nem mondom, hogy a szóbanforgó elődöm testvérei a lehető legrendesebb János és László nevekre hallgattak. Pelbárt szegény feje, valószínűleg csak olyan alapon jutott a németes névhez, mint ahogy manapság Albinoknak, Brunóknak, ésatöbbi csodabogaraknak előkelősítik a fiaikat az elragadtatott szülők.

Pont. Erről a nemzedékről semmi több nem hírlík. Egy pillanatban kiléptek a századok homályából és ismét elmerültek a századok avarában, az ősi Gulács rögei közt, Bereg vármegyében, közel Bajcsi-Zsilinszky Endre ízig becsületes tarpai magyar világához - és alkalmasint a csillagzatok egyike sem fordult meg utánuk.

A következő előd, aki a hagyományok ködéből megint felszínre bukkan: Gulácsy Ádám. Elég, ha elhalálozásának idejét és helyét ide jegyzem: 1526 aug. 29., Mohács...

Utána nagy hézag következik most az *időben*, amit egyes leszármazók - legjobb tudomásom szerint - a *térben* töltötték ki, még pedig többnyire a fenti módon, saját testük állományával. De erről később.

Jánoson és Istvánon a sor.

Itt valami baj támadt a kréta körül. Illetőleg egy csinos szoknya körül. Úgy tartja a családi hagyomány, hogy a két unokatestvér közérővel egy és ugyanazon hajadonba: Hunyadi Marjába talált belehabarodni, A dolog természete szerint szegény Marjácska persze csak az egyik

Gulácsynak: ezúttal Istvánnak nyujthatta kezét, mire a kárvallott János dühös szerelmes szívét a keserűségek keserűsége öntötte el. Hadat üzent a szerencsés Istvánnak, még pedig úgy, hogy «cöveket küldött» neki, - ami már komoly dolog. Azt jelenti, hogy *minden eszközzel* áll a harc! Tehát tűzzel, vassal, sőt adandó alkalom esetén, a nemesi ház «megütésével» is.

A «bajra hívott» István bizonyára készült. De a leshányó János hízelgett vele magának, hogy azért kettőjük közül ő lesz az ügyesebb! Sikerült is egy éjjel körülfogatnia a kúriát s neki a darabantjait! Felgyújtották a latorkertet, portástól, hadd égjen az elbizakodott atyafi fejére!

Rettenetes elégedett volt a derék János. Hízott a mája, hogy amazok nem turbékolhatnak többé. Kilobban szerelmük, az életük gyertyájával együtt.

Csakhoggy István sem esett a fejelágyára. A cselre leshárítással felelt, vagyis titkon, még idejekorán kirepült a veszélyeztetett fészekből, párostul, a daróci birtokra. Nyilván jóízűket kacagtak a gondolaton, hogy ezalatt mint bajlódik a bőszerelmes a lakatlan hajlék megkésztetésével! Aminek az lesz a vége, hogy Szent György-napi törvéynapon szépen «perbe hivatja» István, «leveles embert» csinál belőle és főpénz-váltságban marasztaltatja. Mert ez a dolog bőven kimeríti a «zenebonáskodás» és «nemes ember ellen való nagyhatalmaskodás» legszélső ismervét! Így aztán nemhoggy asszony, de még fizet is Jánosunk és ebből talán tanul...

Hát nem fizetett, «Nyelvet fogott», megtudta tőle a leshárítást és azonmód elrándult a fejlemények elől, szintén egy másik birtok-tagra: Őrmezőre.

Ravasz história volt ez az Őrmező! Már maga az egész birtok, eredendően is az előrelátás elvén épült, túl Beregmegyén, a szomszédos Ung és Zemplén megyék határán, oly módon, hogy ha az éppen soros tulajdonos netalán szakállvonásba kerülne a nemes vármegyék valamelyikével és az «felülést» rendelne ellene: a nótába fogott Gulácsy egyszerűen átsétál a birtok egy másik majorházába, ahol a sérelmes megyének már semmi hatalma rajta...

Most is így történt s János kuncogott és leste, hogy mi lesz. De semmi más nem lett, mint hogy István... hagyta őt szépen lesni. Tudta, hogy az atyafi nem jöhet vissza Beregbe, törvényes bonyodalmak nélkül; így aztán hiába az ő portája égett, mégis amaz füstölődött ki a szűkebb pátriából: a legszebben számúzta maga magát. Ő itt majd a leégett telken újabb épületeket indít s nagyon, de nagyon megéri a mulatság azt a kis költséget!

Hogy milyen fordulatot vettek a dolgok később, azt már nem tudom. Csak annyit, hogy ezen a ponton családi szakadás történt. János ága hosszú időig ezen az őrmezei birtokon maradt és vérrokonságának veszteséért, szomszédaiban igyekezett kárpótlást keresni. Talált is Homonnán, a Homonnay-Drugethekben. Ezek a Drugethek bár francia eredetű emberek voltak, de olyan csudajól megmagyarodtak, hogy Bethlen Gábor idejében már asszonyt is tudtak szöktetni: Simányi György

asszonyát, mint ez némely könyvekben írva vagyon. - Istvánnal János soha ki nem békült. Az örmezei előnév felvételével nevét is elkülönöztette az övétől, sőt a címerét is. Használt belőle a familia Siebmacher könyve szerint hármat. (Ugyan csak én magam négyet ismerek és őrök belőlük.)

*

Mostantól fogva csendesebb erkölcsű Gulácsyak következhetnek. Nem sok szó esik róluk. Csupán Egyed bácsiról hallottam néha egy és más apróságot, a meglepő és nem valami hízelgő «disznófülű» melléknév kíséretében. (Vigyázat, szigorúan családtagok használatára fenntartva!)

Egyszer gyerekkoromban meg is interpelláltam Mihály nagyapát:

- Miért «disznófülű»?

Mire ő:

- Jaj, ídes gyerekem, oly rend volt nála, hogy mikor a majorjában sertvés hullott, a kár addig elhitelre nem talált, míg a kasznár a hullott állatok füleit szípen sorba felfűzve, mint most a paprikafűzért, be nem mutatta!

- De hiszen nagyon jól levághatta valaki az egészségben leölt malacok fülét is! - vetettem ellen.

Atyus megapadt szeme megütközve fordult rám a pipacsutora mellől.

- No né, a tojás...! Hát te meg honnan tudsz ilyesmit, te kisjány!

- Csak éppen gondolom. Csuda, hogy Egyed bácsinak is eszébe nem jutott!

- Hiszen iszen... befújták neki később! - békült vissza a pipához atyus.

- És?

- Akkor a fejére ütött s azt mondta: «Hű, azapátokat, erre bizony ingyen sem gondoltam!»

De addigra már szép pár konda elúszott. Sőt később másegyebek is. Kegyetlen rossz gazdálkodó lehetett az Istenben áldott disznófülű.

*

Őutána megint mérföldes csizmába bújik és nagyot lép a családi krónika. Hallgat, egészen nagyszüleimig. Kossuth-bankók... Ésatöbbi...

Vagy csak szemérmes mentegetése az Egyed bácsi-féle balsikeres gazdálkodásoknak?

Mindegy. Ebben az időben kapott helyrehozhatatlan utolsó lökést a földindulásunk.

Beszélik nagyanyámról - beteges asszony lett legyen - hogy mindig fálnak kellett fordítani az ágya fejét, valahányszor az udvarról egy hintó kigördült: örökre... Azért valami még maradt. De ha az öregek leutaztak Beregszászra, Gulácsra - szerencsésebb atyafiakat látogatni - ez könnyek nélkül többé meg nem eshetett. Magas volt a hintólépcső... S ezt az érzékeny lélek soha meg nem bocsátotta neki. Túlnagyot kellett lépnie.

- Bezzeg fiam Miska, úgy-e...! A jó «orsós» kocsi...! Vagy az öreg kétfelé-eresztős...!

*

- Más Gulácsyak?

«Beszédes» nagyapám (mert az anyai részről valót «szomorú» melléknéven ismertük) erre a csonka mondatból álló kérdésemre egyszer így felelt, mikor már nagyon hosszú és sárgára szívódott Mikulás szakálla volt, a kilencvenötödik életéve körül:

- Hát ídes egy gyermekem, semmi csudálatosak nem voltak ők. Csak hát így katonák, nagyobb ríszbe, szegínykék... Minden nemből legalább egy-egy fi; s kik pedig a földdel birkóztak - jól-rosszul, - míg nekik is fel nem kellett övezniük magukat. Akkor aztán beteljesült a sorsuk. Szípen ottmaradtak valahol. Engem kivíve... De Kufsteint azért én is derekasan meglaktam, ama másik szomorú nagyapáddal együtt! Kár, hogy akkor még nem ismertük egymást!

*

A mostani boldog napokkal a beregmegyei Gulács visszajött. Az ung-zempléni Őrmező nem. «Odaát» maradt.

Sokszor elgondolom: szelídek és hajdani duhajak, jó és rossz gazdák, de egyképpen lelkes katonákat adók és jómagyarok: vajjon mit szólhatnak ehhez a fordulathoz?

Bizonyára örülnek, hogy Gulács és rajtakívül annyi kincs, az anyaország kebelébe visszatért. Bizonyára. De Őrmezőt, a véráztatta ősi «Felmagyart» ők nem felejthetik. Az ő egyezményük, külön-békéjük ideje, még nem érkezett el. Néha talán megzörögnek az ősi humusz alatt a drága vén csontok és titkos éjjéli órán valami sugallatuk kél.

Majd egyszer ellessük. És beillesztjük egy későbbi szavalókórusba. Nem áll meg az idő.

Bányászat a régi magyar levelesládákból

Mult héten levelet hozott a posta egy kedves olvasómtól, aki Nagy Lajos regényem kapcsán, többek közt a következőket írja:

«... aztán sokat gondolkoztam én ezen a régies magyar nyelven is! Mekkora alakult a XIV. századtól kezdve, nyelvünk! Hát, hogy okvetlenül csak gazdagodott volna,

ezt nem merném éppen állítani; főképp nem, ha ma forgalomban lévő szótárunkat nézem. Mennyi idegen elem! Ragokkal, képzőkkel és összetételekkel való, milyen felelőtlen játék! Míg eredeti magyaros szókincsünk egyre kopik és mihamarább majd teljes feledésbe merül... De vegyük csak például ezt az egy szót: negéd, - negédes! Én még tudom az értelmét, bár őszintén megvallom, hogy idejére sem emlékszem, amikor utoljára használtam. Lányom azonban már egész bizonyosan sohasem használta, nem is beszélve unokámról, aki - sok más régi magyar kifejezésünkkel együtt - azt sem fogja tudni, hogy mi fán terem. Hogy segíthetnénk ezen a bajon? Honnan merít Ön? És hogy lehetnénk részesei bűvárlatainak?»

Szabadjon itt, a tágabb nyilvánosság előtt felelnem ezekre a kérdésekre.

Bizony, az író, aki az archaikus nyelv kemény tőkájébe vágta fejszóját, napjának egy elég jelentékeny részében: tanul, mint valami iskolásgyerek. Magam részéről már két év óta, az este héttől feljebbvaló órákat régi okmányok, levelek, emlékiratok, leltárak, szakácskönyvek, követjelentések, naplók böngészésére és jegyzetelésére fordítom s csupán így juthattam abba a szerencsés helyzetbe, hogy mostanig összegyűjtöttem egy olyan halom hiteles kifejezést, szóképzést és mondatfűzést, amiből egy körülbelül háromszázhusz könyvoldalt kitevő, régi magyar szótár már összeállítható volna.

Ez a gyűjtemény persze, sohasem fog nyomtatásban megjelenni, lévén a nyelvkutatás csak segédfoglalkozásom, nem pedig hivatásom.

Erről a módjáról a nyelvemlékek ismertetésének, tehát le kell mondanunk. De most éppen ideje van (esti hét: nyelvtanórát tartok régimagyarból) és ezért mindenkit, akit ez a kérdés érdekel, szívesen látok egy rövid leckére.

Kezdjük talán az anyag áttekintésén, melynek rendezésekor az egyes főbb eszmekörök szerint folytatom az osztályozást. Ilyen címleteim szerepelnek: Isten, vallás, erkölcs. - Lakás, bútortzat, ház. - Jó és rossz emberi tulajdonságok. - Közlekedési eszközök, ló. - Jog, igazságszolgáltatás. - Harc, harci eszközök, hadviselés. - Törvényesség, ország. - Időjárás, időhatározás. - Béke, békekötés. - Pártütés, lázadás, árulás. - Rang, állapot. - Harag, viszálykodás. - Szitkozódások, rossz kívánságok. - Egészség, betegség, gyógyászat. - Halál, végrendelet. - Nő, házasság, társadalom. - Evés, ivás, szokások, szórakozások. - Levél, hír. - Tudomány, műveltség. - Régi székelyes beszéd mód. - Latinizmus.

Azért soroltam fel a címleteket ilyen részletesen, mert az egyes csoportokba tartozó anyag *önként* adódó gazdagsága - illetőleg szorgos kutatás ellenére is csak szűk volta - már magabavéve jellemző: népjellem festő. Úgy találom például, hogy az előttünk már nagyrészt ismeretlen régi kifejezésmódok legnagyobb mennyiségével (860 szó), szerepel elsősorban a harc, hadviselés. Ez a tény nyelvemlékeinkkel is alátámasztja

azt a közfelfogásunkat, hogy vitézkedő és küzdelmes sorsú nemzet voltunk.

Mindjárt a háborúé után következik a «Törvényesség, ország» fogalomcsoportja, összesen hatszáznegyven kifejezéssel, ami megint arról tanuskodik, hogy fejlett államalkotó hajlamú és politizálni szerető nép vagyunk. Csak... lobbanékonyak s erősen fogékonyak a visszavonásra. Igazolja ezt a megállapítást megint az az ötszázkilencven kifejezés, melyek olvasmányaimból mindenkor célzatos válogatás nélkül kerülnek. E két fogalomcsoporton kívül, még az «Igazságszolgáltatás, jog» és a «Béke», - a «Harag, viszálykodás» címletek szerepelnek háromszázon felüli tételekkel, míg a többi eszmecsoportok szótára már jóval gyérebben telik. Leggyengébben a közmondásoké, ami azt látszik bizonyítani, hogy a leckéztető, fölényes és kenetteljes beszédmodort nemigen kedveltük. Ami kevés közmondást hosszú idő alatt mégis sikerült összeszednem, közelebből vizsgálva ezekről is úgy találom, hogy csak igen kis részben kétségbevonhatatlanul magyar eredetűek. A nagyobbik részt latinból, görögből fordítottuk, vagy közvetlen szomszédainktól vehettük át.

De vessünk talán egy futó pillantást magába a gyűjteménybe s nézzük, hogy mit milyen sajátos módon fejez ki az ódon magyar nyelv és hogy milyen megállapításokra jogosítanak fel minket ezek a régi szófüzések, mondatszerkesztések?

Harcászat.

A sereget üldözik: hátán hozza az ellenséget. - (A legénység) portyára széledt: ragadományra kioszolva valának. - A segítőcsapat késett: látánk nem-érkezhetésüket a reménlett hadaknak. - Megszállás: ellenségnek az országon széjjeljárása. - A harcikedv növekedett: vitézeink igen szívesedtek s megemelkedének. - A falvakat gyujtogatják, pusztítják: égetni fakadtak és a házakat megszüntetik.

Pártütés, lázadás.

Habár hűnek mutatkozott, ármánykodása köztudomású: noha színezett igen, de értjük széjjelvaló fondorlatát. - Minket is meg akart téveszteni: hozzánk is bocsájtotta hamis sípjának hangjait. - Az ország tervbevett megrontására: mások által forralt hazánk elveszedelmeztetésire. - Ügye romlott, tehát elpártoltak tőle: állapota hanyatolni kezdett, kire nézve elugrottak oldala mellől. - Zavar következtében: az fejetlen lábság mijjá. - Lázongás: rezgelődés, zsibongás, megzendülés.

Evés, ivás, mulatozás.

Étvággyal evett: igen kedvesen megötte. - Fogadalmat tett a szeszes ital kerülésére: bornemital bőjtje van. - Kínálni: megimádni a vendéget; gazdálkodni neki. - Finnyás: paszományos gyomrú. - Éheztem: evőkenyerem nem volt!

Igazságszolgáltatás.

Romlik a világ: igen elárad a gonoszság. - Becsületbeli dolgom: lelkemben járó. - Nem ártatlan: nem üres a

bűntől. - Megtéríteni: megigazítani. - Vérszomjas: halálban buborékolva gyönyörködő. - Becsületszárá: hitre és szakálla kötése alatt. - Ártatlan: feje orcával van, stb.

Ami ezekből a válogatás nélkül kiragadott töredékekből elsőnek szembe ötlük, az, hogy a mieinknél ugyan gyarlóbb eszközök útján, nehézkesebben - sőt, itt-ott verejtékillatú fáradtsággal - de mégis, milyen szabatosan juttatnak kifejezésre őseink minden fogalmát, melyet érzékeltetni akarnak! Sehol semmi homály. Annál több szemléletesség! Bár *nyílt* hasonlatokkal meglepő ritkán találkozunk, az egyes kifejezések mégis, azonnal képet támasztanak bennünk. Vagy ki ne látna nyomban a roppant sietséget ebből a két szóból: «nyakszakadva futott»? Szédülést a «dermengés»-ből? Az ájulást a «holteleven állapot»-ból? Öregséget a «meghanyatlott idejű» kifejezésből? Zivatart a «nagy égi fénylések és bumahányások»-ból?

Szín, íz, hangérezkeltetés, kép és képletesség, amerre nézünk!

«Szél fujjon el a talpa alatt!» Vagyis: bitófán függjön. «Lábbal előre menjél ki az ajtón!» Ami megint annyit tesz, hogy emelve vigyenek ki, talpaddal előre: holtan. Megneheztelt: «feljebb indította orrát».

Megkapó azonban az az erő is, ahogy az időben történő dolgokat, többnyire szófokozással, érzékeltetni tudták a hajdankori magyarok. Például: «Mászton mászott fel

lovára. Menést menve. Érkezten érkezni. Jőtest jöven». Vagy máshol: «Felette postán, nagyidején, mindenütt éjjel és nappal ügetést nyargalván, sietvén». Vagy: «Gyorsalkodjék uram keréken és talpon s szárazon, mint vízen!» Vagy: «Halálban szorgoztassa kijövetelét!»

A sebes haladás ellentéte a lassúság: ennek érzékeltetésére is volt kifejezésünk, bőven. «Szélvedezni; bagdácsolni; koszogni; csellengeni; rákhátán hajtani», stb.

Az sem érdektelen, hogy régi nyelvjárásunk - némi nagyon szórványos kivételek mellett - általában milyen kíméletesen bánik az asszonnyal, ha mindjárt mégúgy rászorgálna is a megbélyegzésre. Ledér nők megjelölésénél például beéri azzal, hogy ennyit mond: «Illetlen személy». Vagy: «Széjjeljáró fehérszép, mely hírét elejti». Vagy: «Hajdútáncos». Ez a leggorombább. Durva, trágár: mint a vad hajdú és szilaj, kicsapongó tánca.

A gyöngébb nemmel szemben való lovagias kímélet, különben egész történelmünket is átlengi: a késő kor regényíróinak nem csekély nehézségére és bosszúságára! Mert ahol a nő élete kezdene elgörbülni a rendestől, a mindennapitól - azaz, ahol a regényíró már fülét hegyezi egy kis romantikus pecsenye reményében - ott a krónikás egyszerűen elvágja a továbbiakat. «De hagyján!» - mondja. Vagyis: hagyjuk, ne bolygassuk!

Annál bőbeszédűbbek voltunk ott, ahol rangot és származást kellett megjelölnünk! (Ami nem vall éppen demokrata hajlamokra...) Nézzük meg talán, hogy mily

módon különböztetik meg egymás társadalmi helyzetét, hajdani uraimék?

«Főállapotú, magas igazgató» - mondják az országméltóságok viselőire. «Nagynemzetű főember». Vagy: «Régi nemzetből álló, sok szép úremberek». Vagy: «Színnép, nagyrament». Vagy: «Jeles atyafiai és úri tagjai a hazának». Más írásokban pedig ilyen rangjelzésekkel találkozhatunk, mint: «Előrenden való, elévaló, felül ülő, képes személy; édes vérből maglott, jó úremler». Míg a kevésbbé előkelők - hanyagul - legjobl esetben is csak «Köznemzetből lett tanácsos atyafiak, uraimék és az böcsületes rendek, közvitélző nemesek», - ha ugyan nem méglejjebb: «nyomorú, (pénzen) fogadott emberecskék», vagy éppen «aljosrendű, törött-marott hazafiai, országlakók».

A *fő* és *öreg* jelzőszavak értelme általában bővebb volt hajdan, mint manapság. Előbbi nemcsupán a rangra vonatkozhatott, hanem tudásra, képességekre, stb. is, mint például a következő esetekben: «Igen elhíresedett tudós ember és *fődeák* ember». Ami annyit jelentett, mint latinul kitűnően beszélő. (Ellentéte a «deáktalan».) Vagy: «Vala mesteremül egy igen *főlant*os inasom»: lanton ügyesen játszó apródom. «Öltöztetett *főlo*von jött, magát meghántatva»: rokolyás fajlovon, kevélyen. «*Fő* házas lány»: már több, mint egyszerű szobalány, palotáslány: amolyan komornaféle. De szerepelnek régi írásokban főruhák, főebek, főkedvek, főkardok, stb., sőt főkukacok is (halászat).

Az *öreg* szó pedig a magas életkoron kívül, még *nagyot* jelentett. Mint például: «Vagyon egy jó kétszerdolmányom (mind a két színén egyformán viselhető), *öregvirágú* tarcolánból». Máshelyt megint: «Azon fa tetején akkora gombok (gombák) nőttek, hogy *öreg* fazéknak tudta volna!»

A gondolat - vélemény - szók helyett a régi magyarok szerették inkább az «elme» és «tetszés» szavakat használni. «Üzenje meg *elméjét* a dolog felől! Nőszésre (nősülésre) vagyon elméje. Vagyon olly elmém... Mondta olly szándékban álló velejét», stb. Vagy: «Későn kéré *tetszést* tőlem. Adódott olly tetszésem ezek iránt». Ha azonban valakinek elméjét, velejét és tetszését együttvéve sem sokra becsülik - sőt talán a kevesen is alul - akkor az ilyenről azt vetik oda, hogy «*Buta, mint az X.*» A feltűnő ritkán előforduló hasonlatok egyike ez. Alapját nem sikerült kétségen felül kiderítenem, mindössze sejtem, hogy a szokott módon, a nyújtott kép után kell valahogy igazodnom. Az X szétvetett lábakkal áll és bambán bámulni látszik... De lehet, hogy tévedek.

A régi magyar nyelvnek ezeken kívül sajátossága még, hogy nem idegenkedik a fokozástól olyan szavaknál sem, melyeket napjainkban mi csupán egyszerű esetben használunk. Például: *nyilván*. Nagyobb nyomaték esetén ezt az ősi nyelv így is alkalmazza: «mégnyilvánban». A «*tudjuk*» ige helyett szívesebben mondja: «mint *értjük*. Azmint *megösmérjük*». Viszont az *ingyen* módhatározó nem éppen csak a pénz nélkül szerzettség fogalmát fejezi ki, hanem azt is, hogy: semmiképp. «Ingyen se higgyed!» A *soha* szónál pedig az hat különlegesen, hogy nem

okvetlenül vonzza maga után a másodlagos tagadást, a *sem*-et. Például: «Soha felejtjük! Soha láttuk!» A *gyász*, gyászoló kifejezések alkalmasint újabb keletűek. A XIV. században én legalább egyszer sem találkoztam velük. A hátramaradottak itt még «*keservesek*», a gyászszertendő «*keserves év*», - a gyász kíséret: «*keservesek folyamása*». Ritkán fordul elő azonban a *gazdag* jelző is, mint a vagyoni állapot meghatározója. *Értékes* ember - mondják inkább - aki hovatovább csak jobban *kincsesedik*.

Hosszú lenne a lajstrom. Feldolgozására sem idő, sem tér. Mindössze három kifejezést szeretnék itt még megemlíteni. Első: az *ég*. Nem csupán mennyet értettek alatta, hanem levegőt ugyanúgy. «Eget változtatott». «Csukd be az ajtót, mert bejön az hideg ég!» Továbbiakban érdekes a *küldeni* ige felcserélése, a *meglátogatni* szóval. «Meglátogattam egy kis gyimelccsel». Bár így is mondják: «*Szerettem* ökemét egy bokor virággal». Végül pedig mennyi humor, milyen eleven szemléletesség ebben a rövid szóban: «*egybeszédülnek!*» Olyanokra alkalmazzák, akikről bár köztudomású, hogy idegenkednek egymástól, de remélhető, hogy idővel kienged a fagy közöttük, - a tartós közelségben összeszoknak. «Majd egybeszédülnek - mosolyog ránk a régi levelekből a szívmelegítő, kedves biztatás. - Csak soha búsuljunk!...»

Hát ne! De most látom, hogy én se búsítsam (terheljem) tovább szerelmes uraimné, nevedékeny hajadon öcséimet és úr uraimékat, akik emez articulusom megolvasásával, magukat hozzám alázták! Elég volt *hamar-napra* ennyi a leckéből. A többit pedig - hogy atyáinknak ősi nyelvezete

mellett megmaradjunk - «engedem a fűleknek és adom éltig való, emberséges szolgálataimat».

Törökbaj

Tizenkét keresztfiam van a szülők megtisztelő bizalmából, a magyar nyelvterületi összesség különféle helyein, különböző anyakönyvekbe vezetve. Tizenkettő és nyilván azért nem több, mert erről a fordulatos számról sok ember tud és senki sem meri gyermekét a soron következő 13-as szám kockázatának kitenni.

Ez eddig rendben.

De az már éppenséggel nincs rendjén, hogy valamelyik magasabb sorszámot viselő lelki gyámolítottam minap pirosra duzzadt orrocskával jelent meg előttem - ami a mély lelki bánat csapadékos megnyilatkozásának bizonyítéka - azt ujságolván, hogy alkalmasint bukti lesz a történelemből.

Hát ez kietlen valami. S hogy éppen a históriából! A törökvész dolgainak nem kellő ismerete folytán!

Méltóztatnak megérteni fonák helyzetemet és vele kapcsolatos lelkiállapotomat. Hogy az a fiú, akit majdan szellemi örökségemnek részben osztályosaként emlegetnek itt és amott, még azt sem tudja, mi az: *mazullá* lenni...!

Érzem, hogy ezt a dolgot nem hagyhatom annyiba. A bajon sürgősen segítenem kell. Elő hát a papírost, tintát s tartsunk egy gyors, hézagpótló áttekintést a hazai ozmanografia fölött.

*

Állapítsuk meg legelőször is azt: hogyan magyarázható, hogy nem már dajkáink meséiből értesülünk minden aprólék dolgáról annak a népnek, mely pedig annyi irdatlan időn keresztül kéretlen-vendégeskedett a nyakunkon?

Úgy, hogy az okos török sohasem akart minket: eltörökösíteni. Annak csak adófizetők kellettek s nem holmi kisebbségek, melyek végett napjainkban annyit nyüglődünk. Nyelvünket nem bánta, nem is bántotta. Inkább ő iparkodott azt elsajátítani. És valóban, a hódoltság egy rövid évtizede után, már ritka közméltóságokban az olyan török, aki ne folyékonyan beszélt volna magyarul. Sőt az egész kormányzat, a fényes *Porta hivatalos nyelve* is a miénk lett s maga a szultán még a bécsi császár-királyal sem tárgyalt másként.

Egyetlen derűs mozzanat számomra ebben a váratlanul rámszakadt törökbajban, ha úgy elgondolom: hogy kapadozhattak ügyes magyar diákok után Ernest főherceg úr, meg a többi sültnémetek! Mert ha nem magyar nyelven szólt a Portára induló levelük, nem hogy ajándék-kaftánt nem küldött nekik a szultán, hanem csak választ sem. Egyszerűen becsapatta orruk előtt az ajtót.

Kitessékelték azonban a bécsi követeket Konstantinápolyból az esetben is, ha nem *magyar viseletben* jelentkeztek a szultán papucsának csókolására. Mivel nyelvünkön kívül, a ruházatunk szintén elengedhetetlen kelléke volt az ozmán udvarképességnek.

Hát szeretett nálunk lakozni a török. Látszik ez abból is, hogy mikor úgy hazaparancsoltak tőlünk egy-egy basát, egész odalett búvában. Roppant nyögések közt szánta rá magát, hogy egy (!) nejével és jóhangzású *magyar vezetéknévvel* (!) egyetemben visszaköltözzék, de még a Padisáh közvetlen árnyékából is irogatta barátságajánló leveleit, kedves magyar uraiméknak.

Persze közben a vitézi fegyver is sokszor csörömpölt s voltak nagy «orrszedések», fülnyírások, néha hordókszám. Csakhogy itt megint tévedés volna azt hinni, mintha e vad foglalatosságok közepett, mi merőben az ártatlan bégető áldozati báránycák szerepét játszottuk volna! Legjobb esetben kölcsönösen történtek az ilyen garázdaságok; sőt kétes, hogy nem mi jártunk-e a nemes kedvtelésben elől? (Lévén török barátunk pogány füle mégis csak ingerlő falat!)

Ám azért az ilyen barbár elrugaszkodások sem tudták tartósan megrontani a jóviszonyt hódítók és hódoltak között. Parasztjainkat meg éppen tiltanunk kellett a túlzott nyájaskodásoktól, nehogy *pribékek*: azaz renegátok váljanak belőlük! Mert ahogy Konstantinápolyhoz a magyar, úgy a mi földnépünk szívéhez is viszont sokkal közelebb esett a mozlím, mint a bécsikirályi német, aki itt jártában jobban basáskodott rajtunk, a legbasább basáknál.

A kölcsönös vonzalom a két nemzet rokon tulajdonságain épült fel. A török és magyar férfi kemény edzettsége az egész akkori Európában páratlanul állott. Ágyban például még a legtekintélyesebb magyar úr sem feküdt. Ezt asszonyosnak, szégyenletesnek tartotta volna. Beérte egy padlóra terített szőnyeggel, vagy állatbőrrel letakart szalmával s ugyanekkor a török effendinek sem kellett több, mint egy lószőrrel tömött lazsnak és *pamokkal* töltött vánkossal, ha ugyan akadt. De ha nem, hát akkor sem ment a szomszédba kölcsön kérni.

Aztán pedig rendkívül méltányolta egymásban a két nép, férfiainak edzettségén kívül, a személyes bátorságot. S ennek ellenkezőjét, a szórványosan előforduló gyávaságot, mindkét fél egész egyformán is bünteti. Tehén hátára ülteti a bűnöst, arccal hátrafelé és asszonyokkal seprűzteti ki a faluból.

Lássuk, mit mond a vitézségről a Korán?

Ezt:

- Tudd meg, ó igazhívő, hogy a Paradicsom *kardok árnyékában* van!

A jó katonától a következő tulajdonságokat követeli meg a török: «Legyen viaskodó, mint a kakas, erősszívű, mint az oroszlán, rohanva támadó, mint a pók, óvatos, mint a holló és ragadozó, mint a farkas s ne engedjen veszendőbe semmit abból, ami a Padisahé».